

# Moeder Aarde en Haar Gemeenschap

*Naar een mooiere wereld zonder polarisering*

## Wim Bonis

See the fire upon the hill! It's your life burning still  
Can you hear the call of the wild wind  
Come on! Come on! Do you wanna be the one  
Who can laugh and sing in the sun  
Or do you wanna be the one who holds the gun?  
(...)

Hey! Come on! Come on! Won't you join in the celebration!

*Sally Oldfield, Celebration*<sup>1</sup>

In januari 2017 heb ik een (Engelstalige) blog geschreven, getiteld *An old, dying Empire versus a rising Earth Community*.<sup>2</sup> Het was een directe reactie op de verkiezing van Donald Trump tot president van de VS, die ik kwalificeerde als een populistische and patriottistische terugval, die niet beperkt was tot de VS, maar ook in andere landen plaatsvond – een terugval van de onmiskenbare trend van het bewegen van de menselijke beschaving in de richting van een *Earth Community*, een Aarde Gemeenschap. De algemene boodschap was positief, maar ik wees er ook op dat we geduld moesten hebben.

Bijna vier jaar later, zijn we in de huidige periode (in november/december 2020) allemaal getuige geweest van hoe Trump bleef weigeren te erkennen dat hij de verkiezingen had verloren. Hij

bleef in het openbaar herhalen via zijn vele tweets dat hij ze daadwerkelijk had gewonnen en bleef verhalen verspreiden over een wijdverbreide fraude met het tellen van de stemmen en over de democraten die de verkiezingen van hem hadden gestolen. Het is belangrijk om te weten dat hij deze verhalen al maanden voor de verkiezingen verspreidde, toen er nog niemand had gestemd. Het maakte allemaal deel uit van een plan, omdat hij van tevoren al wist dat hij het verlies niet zou kunnen verwerken. Hoewel er geen spoor van fraude werd geconstateerd sinds de daadwerkelijke stemming had plaatsgevonden, slaagde Trump er niettemin in veel collectieve woede op te wekken bij zijn volgers, die zijn woorden ook bijna letterlijk in hun slogans kopieerden.

Het was een andere manifestatie van de onweerstaanbare drang in populistische geesten om te polariseren, schade en verwarring te veroorzaken, om de publieke aandacht af te leiden van de echte problemen door conflict en strijd te creëren. Het heeft er weer voor gezorgd dat we helaas wat meer geduld moeten hebben. Bij het herlezen van mijn blog uit 2017 was ik verrast dat het bericht niet erg verouderd was: ik heb nog steeds mijn vertrouwen in de opkomende Aarde Gemeenschap niet verloren. Het is goed, denk ik, om nog eens goed naar de ins en outs van dit fenomeen te kijken.

### *Twee verschillende wereldbeelden*

Tijdens ons leven ontvangen we allemaal een enorme hoeveelheid informatie en kennis over waar het in ons leven om draait, of verondersteld wordt om te draaien: tijdens onze opvoeding, en later via school, universiteit, via boeken, nieuwsbronnen, en tegenwoordig in toenemende mate ook via internetsites en sociale media. Aangezien veel traditionele verklaringen sinds de jaren zestig geleidelijk zijn weggevallen, moeten we allemaal proberen om uit al deze verschillende bronnen ons eigen wereldbeeld te construeren. Geen wonder dat dit resulteert in bijna net zoveel verschillende wereldbeelden als er mensen op aarde zijn. En dit zorgt er ook voor

dat iedereen de wereld om zich heen op zijn eigen persoonlijke manier ervaart. Zoals de beroemde Indiase spirituele schrijver Deepak Chopra het in zijn boek *Metahuman* heeft verwoord: ‘We moeten ons realiseren dat niemand in dezelfde realiteit leeft. De versie van iedereen is persoonlijk. Honderd mensen die op Hawaï naar een schitterende zonsondergang kijken, zien in feite honderd verschillende zonsondergangen.’<sup>3</sup> Natuurlijk mogen we niet voorbijgaan aan het feit dat deze individuele verschillen bestaan. Maar om de kwestie te verduidelijken waar we in de Westerse wereld in 2020 zijn aangekomen, worden we veel geholpen als we ons realiseren dat al deze individuele verschillen kunnen worden gegroepeerd onder de noemers van twee belangrijke wereldbeelden die totaal verschillende manieren vertegenwoordigen van in het leven staan.

Ten eerste is er een *gepolariseerd wereldbeeld* dat voortkomt uit de overtuiging dat het centrum van wie we zijn in de hersenen ligt, meer specifiek in de linker hersenhelft. Mensen met een gepolariseerd wereldbeeld identificeren zich met het ego. Ze waarderen abstract denken en objectieve afstand boven het concreet waarnemen, voelen en participeren: ze worden gedreven door een gevoel van afscheiding en onafhankelijkheid. Maar ze houden er ook van om zichzelf en andere mensen te identificeren als leden van bepaalde groepen. Ze zijn bijna uitsluitend mensgericht en richten zich daarbij op het maken van onderscheid en het creëren van verdeeldheid. Ze identificeren zich sterk met hun nationaliteit en met het oprichten van kunstmatige grenzen om die te beschermen; en, meer in het algemeen, met de opdeling in nationale staten, waarin de machthebbers ernaar streven het welzijn en de cultuur van hun inwoners op nationale schaal te beschermen (en waarschijnlijk iets breder, als de nationale economie er baat bij heeft). Mensen met een gepolariseerd wereldbeeld stellen zich voor dat ze de wereld van buitenaf kunnen observeren. Hoewel ze zich voorstellen de wereld van buiten-naar-binnen te kunnen observeren (en beoordelen), wordt

hun wereldbeeld vooral geboren in een (stedelijke) binnendeurse wereld. Ze denken dat ze de wereld van bovenaf kunnen beheersen, door macht uit te oefenen over andere (groepen) mensen en over de rest van de natuur. Voor hen is het omringende landschap, de natuurlijke wereld, niet veel meer dan een achtergrond voor hun leven. Hun verticale gevoel van *power-over*, van macht over anderen, komt ook horizontaal tot uiting in een Darwinistische drang om te strijden met andere groepen mensen. Het gepolariseerde wereldbeeld is tevens een *polariserend* wereldbeeld.

Ten tweede is er ook een *mondiaal wereldbeeld* dat voortkomt uit de overtuiging dat het centrum van wie we zijn zich in het hart bevindt, en zelfs dieper in de baarmoeder, ook wel het hara-centrum genoemd. Mensen met een mondiaal wereldbeeld waarderen concreet waarnemen, voelen en participeren boven abstract denken en objectieve afstand houden tot alles. Het vindt zijn oorsprong op een zeer lokaal, intiem en individueel, niveau van het dagelijks leven – en blijft daar altijd mee verbonden – maar het strekt zich tegelijkertijd uit naar het planetaire niveau en zelfs verder. Het groeit geleidelijk van binnen-naar-buiten, door voortdurend contact met de buitenwereld, en geeft mensen de moed om alleen te staan en zo nodig te pionieren in het onbekende. Mensen met een mondiaal wereldbeeld voelen zich thuis in de omringende natuurlijke wereld en voelen zich in de eerste plaats lid van de Aarde Gemeenschap, die niet alleen onszelf omvat, maar ook alle dieren, planten, de grond onder onze voeten, de heuvels, bergen, rivieren, en de lucht boven ons – in feite, het hele landschap waarin wij en alle andere levende wezens zijn ingebed. Daardoor identificeren mensen met een (potentieel) mondiaal wereldbeeld zich niet sterk met specifieke mensengroepen, met nationaliteit en de daarmee samenhangende gevoelens. In de Aarde Gemeenschap bestaan alleen natuurlijke grenzen, zoals die tussen land en water, aarde en lucht. Mensen met een mondiaal wereldbeeld weten dat elke mens een innerlijke kracht

bezit, die zich manifesteert in open en betrouwbare relaties, en in natuurlijke bottom-up manieren van organiseren.

Historisch gezien bestaat het gepolariseerde wereldbeeld al relatief lang, teruggaand tot de eerste vorming van de stadstaten, die ongeveer 6000 jaar geleden het begin hebben gemarkeerd van de ‘Westerse beschaving’.<sup>4</sup> En we kunnen vandaag in de wereld zien dat het nog springlevend is, zoals blijkt uit de vele intermenselijke conflicten en oorlogen waarmee we nog steeds worden geconfronteerd: het zijn allemaal uitingen van een psychologische realiteit in ons – het gevoel van afscheiding dat we eerder hebben genoemd. Niet veel mensen realiseren zich echter dat het mondiale wereldbeeld – en daarmee het idee onderdeel te zijn van een Aarde Gemeenschap – zelfs veel oudere wortels heeft die teruggaan tot in de prehistorie, en daarom ook veel dieper geworteld is in wat ons menselijk maakt. In ons individuele leven gaat het gepolariseerde wereldbeeld terug naar onze kindertijd, naar de tijd dat ons ego zich begon te ontwikkelen. Maar we worden allemaal geboren met een open wereldbeeld dat potentieel zal uitgroeien tot een mondiaal en zelfs universeel wereldbeeld, als het de kans krijgt om dat te doen. Maar helaas, wanneer het ego zich ontwikkelt, wordt dit aangeboren groeiproces meestal voor een tijdje geblokkeerd – en wordt vanaf het onontwikkelde egoniveau het gepolariseerde wereldbeeld geconstrueerd.

Hoewel historisch en individueel de wortels van het mondiale wereldbeeld dieper reiken, is het een feit dat in de Westerse wereld nog steeds veel mensen vastzitten in het gepolariseerde wereldbeeld. Niemand is er helemaal vrij van, ik ook niet. Daarom is het logisch om het gepolariseerde wereldbeeld hier als uitgangspunt te nemen: hoe komen we van daaruit weer in contact met de wortels van ons mondiale wereldbeeld, vanuit een positie die zelfs het bestaan ervan ontkent? Hoe kunnen we mensen met een gepolariseerd wereldbeeld ervan overtuigen dat ze ook onderdeel zijn van de Aarde Gemeenschap – en dit ook altijd zijn geweest? Een goed

uitgangspunt is om alles in perspectief te zien, zowel historisch als individueel.

Centraal in mijn betoog hier is het feit dat de zaden voor een mondiaal wereldbeeld al aanwezig waren onder onze prehistorische voorouders en dat ze zich al onderdeel voelden van een Aarde Gemeenschap. Ondanks de millennia-lange patriarchale heerschappij in de Westerse wereld, die voornamelijk werd aangestuurd door het gepolariseerde wereldbeeld, heeft de oude wijsheid van de Aarde Gemeenschap voort kunnen leven in inheemse culturen verspreid over de hele wereld. We hebben het geluk dat deze oude wijsheid in toenemende mate wordt verwelkomd door mensen in de moderne wereld, die beseffen dat onze enige hoop op een duurzame toekomst ligt als we haar ter harte nemen en onze rol als leden van de Aarde Gemeenschap op collectieve schaal opnieuw onderkennen. Om dit mogelijk te maken moeten we – zoals Charles Eisenstein in zijn boeken, artikelen en toespraken heeft bepleit – ‘het oude verhaal’, *the Story of Separation*, dat in de Westerse wereld duizenden jaren heeft gedomineerd, achter ons laten. En tegelijkertijd moeten we ; ‘het nieuwe en heel oude verhaal’, *the Story of Interbeing*, waarin oude wijsheid en moderne wetenschappelijke inzichten met elkaar verbonden zijn, verwelkomen en ermee vertrouwd raken. Volgens Eisenstein bevinden we ons momenteel *in between stories*, tussen verhalen in.<sup>5</sup> We bevinden ons in een ongekende, uitdagende situatie en het vergt veel moed om deze met een open blik volledig onder ogen te zien. Begrijpelijk dat het ook als behoorlijk bedreigend kan worden ervaren en mensen ertoe aanzet om zo lang mogelijk vast te blijven houden aan het oude verhaal – aan de ‘veiligheid’ van de bekende ideeën en de verworven privileges.

### *Omgaan met de populistische terugval*

Zoals in het begin al werd opgemerkt, hebben we momenteel te maken met een terugval op wereldwijde schaal – en zoals de presidentsverkiezingen in 2020 de VS ons hebben laten zien, is het

nog niet voorbij. Populistische politici weigeren het oude verhaal op te geven en, aangedreven door de ingebeelde ‘veiligheid’ van hun gepolariseerde wereldbeeld, blazen ze het zelfs op tot enorme proporties, voornamelijk omdat ze zich bedreigd voelen door de onomkeerbare opkomst van het open, mondiale wereldbeeld. Ze verheffen hun stem, worden militanter en proberen een leger van toegewijde volgers te verzamelen. Ze maken deel uit van een tegenbeweging, die de confrontatie zoekt met iedereen die te dicht bij hen durft te komen, gedreven door haar onweerstaanbare, dualistische drang om met andere groepen mensen te strijden en te proberen hen te verslaan. We zijn er getuige van dat populistische zich in toenemende mate vastklampen aan steeds absurdere en gevaarlijkere samenzweringstheorieën.



**Europa, 's nachts gezien vanuit de ruimte gezien © NASA**

Hoe begrijpelijk het ook is dat mensen niet de moed hebben om de situatie waarin de wereld zich momenteel bevindt het hoofd te bieden, het is even begrijpelijk dat veel mensen liever niet geassocieerd willen worden met populisme en graag een mondiaal wereldbeeld willen hebben. Maar dan moeten we ons bewust zijn van het feit dat de kiemen voor populisme en het gepolariseerde wereldbeeld aanwezig zijn in sommige ideeën over het leven die nog steeds vrij wijdverspreid zijn. Zolang we er bijvoorbeeld van overtuigd zijn dat de essentie van wie we zijn zich in ons brein bevindt, en dat ons brein ons bewustzijn en ons rede produceert, maken we onszelf paradoxaal genoeg ook heel vatbaar voor de onredelijke ideeën van populisme en een gepolariseerd wereldbeeld. Zoals eerder gezegd, kan het mondiale wereldbeeld alleen groeien vanuit het hart en het hara-centrum, en is het meer gebaseerd op concreet waarnemen, voelen en participeren dan op abstract denken en objectief afstand houden. Zoals wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond (dat bijvoorbeeld is besproken door Joseph Chilton Pearce), resonanceert het elektromagnetische veld dat zich uitstrekt vanuit een harmonieus functionerend hart, dat zich manifesteert als een prachtige torus, direct met het soortgelijk gevormde, harmonieuze veld dat straalt van Moeder Aarde.<sup>6</sup> Met andere woorden, er is een diepe verbinding tussen de twee, en die verbinding is zo ongelooflijk belangrijk!

Om in contact te staan met de gevoelens van het hart en om ons open te stellen voor het mondiale wereldbeeld, moet het 'gedachtengeklets' in ons hoofd zoveel mogelijk tot zwijgen worden gebracht.<sup>7</sup> Zolang we nog gevangen zitten in de dimensie van het (rationele en objectieve) denken en ervan overtuigd zijn dat deze de persoon vertegenwoordigt die we werkelijk zijn, blijven we losgekoppeld van de gevoelens en intuïties van het hart en worden we nog steeds voornamelijk gedreven door een gevoel van afscheiding – en polarisering. Zelfs Albert Einstein realiseerde zich dit, toen hij stelde: 'De intuïtieve geest is een heilige gift en de



rationele geest is een trouwe dienaar. Wij hebben een samenleving gecreëerd die eer bewijst aan de dienaar en de gift is vergeten.’ Vanaf het niveau van het onontwikkelde ego kijken we neer op onze gevoelens en intuïties, staan we er heel wantrouwend tegenover, en meer in het bijzonder tegenover de zogenaamde ‘onderbuikgevoelens’, die dan als een bedreiging voor ons rationele denken worden beschouwd. Maar wanneer we ons durven te identificeren met het hart en de hara als het centrum van ons wezen (wat inderdaad veel moed vergt), worden deze zelfde ‘onderbuikgevoelens’ zeer positief gewaardeerd – als belangrijke uitingen van ons diepste onderling verbonden zelf, die moeten worden gekoesterd, en waarnaar moet worden geluisterd.

Een ander dilemma is: ‘Hoe komen we voor eens en voor altijd af van onze haat tegen vijanden?’ Hoewel het relatief eenvoudig was om vijanden te creëren, is het erg moeilijk om jezelf te bevrijden van de stereotype labels die je al op andere menselijke groepen hebt geplakt. Het is ook vrij gemakkelijk om meegeslept te worden in de gepolariseerde wereldbeelden van populistten als je nog geen tijd of energie hebt gevonden om je egocentrische drijfveren volledig te ontgroeien en het groeiproces te heropenen naar een meer op het hart gebaseerd mondiaal wereldbeeld – als je je nog steeds een beetje verloren voelt en overweldigd door alle informatie die we ontvangen via de diverse bronnen om ons heen. En wie is helemaal vrij van egocentrische drijfveren? Hopelijk blijft je dan nog steeds toegang houden tot de wijsheid die je influistert dat je de populistten moet laten brullen, ze moet laten razen, want – helaas voor hen – zijn we aangekomen op een moment in de geschiedenis waarin het niet meer alleen gaat om het winnen van gevechten en het gaan voor glorieuze overwinningen .

Het krachtige gedicht ‘Leave them alone’ van de Ierse dichter Patrick Kavanagh weerspiegelt deze gemoedstoestand heel goed (en het is beter om het in zijn oorspronkelijke woorden weer te geven):

*There is nothing happening that you hate  
That's really worthwhile slamming;  
Be patient. If you only wait  
You'll see time gently damning*

*Newspaper bedlamites who raised  
Each day the devil's howl,  
Versifiers who had seized  
The poet's begging bowl;*

*The whole hysterical show  
The hour apotheosized  
Into a cul-de-sac will go  
And be not even despised.*

De Beatles gaven in hun song 'Let it be' een vergelijkbaar advies:

*When I find myself in times of trouble  
Mother Mary comes to me  
Speaking words of wisdom  
Let it be*

Dus we moeten erop vertrouwen dat de tijd zal zorgdragen voor het proces van 'zachtjes vernietigen' van alles dat we haten. De Beatles voegden iets heel belangrijks toe aan de houding om een ellendige situatie vooral te laten zijn voor wat die is: we zijn nooit alleen in deze tijden van nood, omdat we altijd worden ondersteund door de onzichtbare aanwezigheid van Moeder Maria. Hierin hoor ik een gekerstend voortleven van wat ik *het Godinnenerfgoed* heb genoemd (en waar we hieronder op terugkomen).

### *Kunstmatige grenzen*

Zoals gezegd, is het gepolariseerde wereldbeeld gericht op het creëren van kunstmatige verdeeldheid, op het ons zoveel mogelijk afscheiden van de wereld om ons heen. Op staatsniveau heeft het grenzen gecreëerd tussen landen – soms benadrukt en gekenmerkt door het bouwen van materiële muren –, waarvan wordt aangenomen dat ze ook verschillende soorten culturen en volkeren markeren die zoveel mogelijk van elkaar gescheiden zouden moeten worden. Maar binnen staten heeft het andere verdeeldheid gecreëerd, gebouwd op het principe van ‘wij tegen hen’. Bij de presidentsverkiezingen in de VS – en met name bij de verkiezingen in 2020 – voelden de Democraten en Republikeinen zich vaak zo sterk tegenover elkaar staan dat ze elkaar als absolute vijanden beschouwden met wie ze geen enkel idee deelden – vaak aangestuurd door totaal onrealistische ideeën over het leven en de wereld.

De kunstmatige grenzen die een gevoel van afscheiding genereren, hebben ook een belangrijke tijdsdimensie. Verschillende groepen mensen voelen zich vaak gescheiden van elkaar omdat ze hun identiteit hebben verbonden met een andere geschiedenis of een iets andere interpretatie van dezelfde geschiedenis. Vertegenwoordigers van deze verschillende groepen proberen een directe *face-to-face* confrontatie met hun ‘tegenstanders’ zoveel mogelijk te vermijden, om de grens tussen elkaar intact te houden. Wanneer deze vertegenwoordigers aan één tafel terechtkomen en elkaar persoonlijk aankijken, worstelen ze meestal om hun eigen positie te verdedigen, terwijl ze tegelijkertijd getuige zijn van een andere mens van vlees en bloed die tegenover hen zit; die – als ze het aan zichzelf durven toegeven – helemaal niet zo verschillend van hen blijkt te zijn.

De kunstmatige grenzen bestaan ook in de wetenschappelijke wereld. Sinds de periode van de Verlichting verving niet alleen de wetenschap in toenemende mate de religie als de belangrijkste bron om het leven te verklaren, in de loop van de eeuwen splitsen

wetenschappelijke disciplines zich op in steeds meer specialisaties, met daartussen ook weer nieuwe grenzen. Wetenschappelijke specialisaties geven niet alleen veel vrijheid en ruimte aan specifieke soorten onderzoek, maar de disciplinaire grenzen beschermen ook zorgvuldig opgebouwde expertise tegen inmenging door ‘ongekwalificeerde’ wetenschappers uit andere disciplines of door ‘leken’, van wie wordt aangenomen dat ze niet de nodige expertise bezitten. Herbalist Anne Leeftang, die jarenlang haar expertise heeft verbreed door zich in te zetten voor diverse ecologische projecten, heeft – in reactie op een wetenschapper die alleen onderzoek deed naar gletsjers op Spitsbergen – het volgende opgemerkt over wetenschappelijke specialisering: ‘Hoewel is dat wel begrijp omdat dat is hoe de wetenschap werkt, dacht ik toch steeds: maar wat moet ik hier dan mee? Wie gaat dan vertaler zijn van die specialistische wetenschap naar het algemene, wetenschappelijke plaatje? En van de wetenschap naar de praktijk?’<sup>8</sup> Gelukkig vindt er tegenwoordig veel grensoverschreiding plaats tussen de wetenschappelijke disciplines door interdisciplinair onderzoek, maar grensoverscheiding van buiten de wetenschappelijke gemeenschap door *niet-wetenschappers* wordt door de meeste wetenschappers zeker nog niet gewaardeerd: ‘leken’ worden in het algemeen nog steeds geacht om niet te praten of schrijven over wetenschappelijke zaken, en het over te laten aan de experts.

Om terug te komen op de Amerikaanse presidentsverkiezingen en de weigering van veel Republikeinen om hun verlies te accepteren: ik denk dat ze er zich nog steeds niet bewust van waren dat hun wrok en woede, hun voortdurende pogingen om de Democraten te demoniseren en hun drang om tegen hen te blijven vechten, een uitdrukking was van hun verlangen om vast te houden aan het oude vertrouwde verhaal van egocentrisme, kapitalisme en de markteconomie. Het was een wanhopige poging om de paradigmawisseling die op wereldwijde schaal plaatsvindt te ontkennen of zelfs te negeren – inclusief de herontdekking dat we

primair onderling verbonden wezens zijn, leden van de Aarde Gemeenschap. Ik ben ervan overtuigd dat alle individuele strijdtoneelen tussen mensen, alle collectieve intermenselijke conflicten – of het nu gaat om geslacht, ras, klimaat of religie – en de oorlogen tussen landen, voortdurend worden gevoed door ons egocentrisme en haat, omdat we ons gevoel hebben verloren van ingebed-zijn in het omringende landschap; in *the-more-than-human world*, zoals David Abram het heeft genoemd. Conflicten en oorlogen zijn een teken dat we verdwaald zijn geraakt binnen de strikte grenzen van de menselijke wereld en alles wat we binnen die context hebben gecreëerd. In die zin kan onze situatie voelen zoals te veel ratten dicht bij elkaar in een te kleine ruimte: ze zullen zeker met elkaar gaan vechten. Maar er is ook een belangrijk verschil. In dit opzicht kunnen we ons afvragen, zoals de Perzische dichter Rumi lang geleden heeft gedaan: ‘Waarom blijf je in de gevangenis als de deur wagenwijd open staat?’<sup>9</sup>

Daarom is het goed voor onze psychologische en spirituele gezondheid, om regelmatig onze kunstmatig gecreëerde grenzen te overschrijden, en op de lange termijn zelfs permanent. Historici moeten hun onderzoek bijvoorbeeld niet beperken tot het raadplegen van andere gerespecteerde historici, en moeten zichzelf niet alleen vertrouwd maken met prehistorisch onderzoek, maar moeten hun kennis ook uitbreiden op gebieden als mythologie en psychologie. Filosofen dienen niet vast te houden aan de ideeën die door de klassieke filosofen worden aangedragen, van Plato en Aristoteles tot Kant en Hegel, of zelfs door recentere filosofen zoals Sartre en Foucault, maar ze moeten het idee van de filosofie eigenlijk uitdiepen, kennis nemen van andere moderne denkers buiten hun vakgebied. Republikeinen moeten niet alleen luisteren en het eens zijn met andere ‘mede’ Republikeinen – of Democraten met andere ‘mede’ Democraten –, maar moeten hun geest openen voor de ideeën in andere partijkringen, en ook terreinen onderzoeken buiten de politiek. Enzovoorts. Voor ons allemaal is het gezond om de

kunstmatige grenzen te laten verdwijnen door mensen met totaal verschillende achtergronden en verschillende ideeën te leren kennen en respecteren – ook al is het maar door hun boeken te lezen of ze op een scherm te zien praten. En natuurlijk moeten we niet vergeten naar onze eigen innerlijke stem te luisteren, de boodschappen ervan serieus te nemen en ons wereldbeeld ook te laten verrijken met onze eigen ervaringen in de wereld om ons heen. Dit is de manier om ons open te stellen voor een mondiaal wereldbeeld.

### *Natuurlijke grenzen*

Zoals reeds aangegeven, zijn er naast kunstmatige grenzen ook natuurlijke. Natuurlijke grenzen zijn niet bedoeld om te worden afgesloten en te functioneren als absolute scheidslijnen tussen verschillende gebieden of velden. Ze leven en staan open voor invloeden van buitenaf – zoals de huid van ons lichaam, de oevers van een rivier of de grens tussen de aarde en de lucht – en fungeren primair als een levende verbinding. Het membraan van de cel kan als voorbeeld dienen van hoe de natuurlijke grenzen functioneren, zoals uitgelegd door bioloog Bruce Lipton in zijn boek *The Biology of Belief*.<sup>10</sup> Hij heeft aangetoond dat het ‘brein’ van de cel niet in de genen zit – zoals nog steeds wordt beweerd door veel ‘mainstream’ materialistische wetenschappers – maar in het membraan. Volgens hem is dit membraan in de ‘default position’ open, een verbindingspunt tussen het leven binnen en buiten de cel: het membraan laat invloeden van de omgeving toe in de cel, en het is deze openheid die het groeiproces mogelijk maakt. Lipton stelt dat het groeiproces stopt zodra het membraan zichzelf afsluit – om schadelijke invloeden van de omgeving buiten te houden. Wanneer het membraan zichzelf afsluit, wordt de vecht-of-vlucht reactie gegenereerd. Hij heeft benadrukt dat het erg belangrijk is om te beseffen dat de open toestand van het membraan de standaardpositie is en dat de afgesloten toestand de uitzondering is, en bedoeld is om beperkt te blijven tot noodgevallen.

Belangrijk is dat Lipton erop heeft gewezen dat de situatie op celniveau ook voorkomt op het grotere niveau van organen en organismen. Onze huid is als het membraan van de cel, bedoeld om in de standaardpositie open te staan voor invloeden van de omgeving. Deze openheid raakt alle verschillende menselijke gebieden: het opent de weg naar culturele openheid, gender openheid, raciale openheid, religieuze openheid, enzovoort. Omdat de nadruk ligt op onze openheid, zijn we, volgens Lipton, allemaal geboren om te groeien, en is de vecht-of-vlucht reactie ook de uitzondering in onze intermenselijke relaties. Wanneer we ons in een constante vecht-of-vlucht modus bevinden – zoals veel mensen in onze moderne wereld is overkomen, in het bijzonder mensen met een gepolariseerd wereldbeeld – , hebben we de uitzondering tot de regel verheven: we bevinden ons in een constante staat van afgesloten noodtoestand, en hebben daarmee tegelijkertijd ons groeiproces stop gezet.

Hieruit kunnen we leren dat de natuur ons wil laten groeien, niet alleen biologisch, maar ook psychologisch en spiritueel. En om dat mogelijk te maken, moeten we een gevoel van openheid koesteren – van ontvankelijkheid, samenwerking, empathie en vriendelijkheid. In feite betekent het het ontwikkelen van alle ‘zachte’ kwaliteiten die we zijn gaan associëren met het vrouwelijke. Het betekent ook dat we de tijd van een heroïsche, mannelijke benadering van het leven achter ons laten – de benadering die gefocust was op het confronteren en veroveren van de wereld. Dit gebeurt spontaan zodra we erin geslaagd zijn ons hart en onze geest te heropenen en daardoor het meer vrouwelijke pad te herontdekken, dat eigenlijk een heel menselijk pad is dat de essentiële kwetsbaarheid van ons wezen onderkent. Door onze kwetsbaarheid bloot te leggen, laten we iets van onze authentieke aard zien, en daar is ontzettend veel moed voor nodig. Het is een kwestie van kwetsbaar durven zijn, zoals de populaire Amerikaanse ‘shame researcher’ Brené Brown suggereert. Volgens haar kan echte moed niet bestaan zonder onze

kwetsbaarheid bloot te leggen en te uiten.<sup>11</sup> Het is de enige manier om echte relaties op te bouwen; om je echt thuis te voelen in de wereld en er volledig in te participeren.

De verbinding die Lipton heeft gelegd tussen de cellen en de grotere organen en organismen past in het idee van een natuurlijke wereld die ook ‘verticaal’ op een open manier is gestructureerd. In dit verband heeft Arthur Koestler voorgesteld dat de natuurlijke wereld op een holarchische manier is georganiseerd: hij heeft betoogd dat het leven op elk niveau bestaat uit holons, die zowel een geheel op zichzelf zijn als onderdeel van een grotere geheel.<sup>12</sup> We kunnen zien dat de cel met zijn open membraan functioneert als een holon; dat cellen onderdeel zijn van een orgaan, een ander geheel dat weer deel uitmaakt van een organisme; en dat dit weer een geheel is dat deel uitmaakt van een gemeenschap, enzovoort. We kunnen natuurlijk voorbij aan de cel ook verder afdalen in de microwereld. Het mooie is dat deze realiteit van de holarchische organisatie van de natuurlijke wereld laat zien dat het principe van *diversiteit en inclusiviteit* al aanwezig is in elk organisme, zoals in ons eigen lichaam, en alleen maar hoeft te worden doorgetrokken naar context waarin ons leven zich afspeelt – naar de samenleving en de meer-dan-menselijke wereld – om ons te helpen bij het creëren van een betere wereld. Dit is natuurlijk waar de Aarde Gemeenschap altijd om heeft gedraaid, en nog steeds om draait: een natuurlijke uitdrukking van onze diepste wortels.

### *Leven in het grotere lichaam van het landschap*

In de Aarde Gemeenschap heeft de context van het omringende landschap altijd een centrale rol gespeeld, en doet dit nog steeds. Onze prehistorische voorouders realiseerden zich dat het onmetelijk groot was, dat ze er een onlosmakelijk deel van uitmaakten en dat hun leven er volledig van afhing. Daarom werd het als Heilig beschouwd. Hoewel ze nog geen idee hadden van de ouderdom van onze planeet, wisten ze dat het landschap al heel lang aanwezig was



geweest voordat ze het kwamen bewonen en dat het er ook nog heel lang zal blijven nadat ze weer weg zijn vertrokken. Voor hen was het landschap permanent in vergelijking met hun tijdelijke aanwezigheid erin. Onze voorouders beschouwden het omringende landschap als een *gegeven* en een *onuitputtelijke gever* – die hen voorzag van lucht om te ademen, van water om te drinken, van planten en dieren om hen te voeden. In die zin beschouwden zij het landschap echt als een levend wezen, en niet als een *Het*, een levenloos ding. Voor hen was het een lokale manifestatie van Moeder Aarde, een spiritueel wezen dat ook spiritueel voor hen zorgde en voor wie ze een diepe eerbied voelden.

Zo kunnen we het landschap nog steeds beleven. In dit opzicht spreekt Lynn Barron over *the Unknown She* en benadrukt zij dat dit niet betekent dat het landschap echt vrouwelijk is: ‘Het heeft geen gender, het is noch mannelijk noch vrouwelijk, maar om de een of andere reden wil je ‘zij’ zeggen. Het is een gevoelstoestand, en gevoel is een vrouwelijke kwaliteit. Je kunt er niet over nadenken of het in woorden vatten. Het blijft in de vormloze dimensie. Je hebt bijvoorbeeld het gevoel dat je wordt omringd door een aanwezigheid. Er is zo'n intimiteit, alsof je wordt omarmd.’<sup>13</sup> Maar gevoel is ook, zoals ik eerder heb opgemerkt, voornamelijk een kwaliteit van het hart en het hara-centrum – die zowel vrouwen als mannen bezitten.

Over de kracht en de betekenis van het Heilige Landschap heb ik al vrij uitgebreid geschreven in mijn artikel *De herontdekking van het landschap*.<sup>14</sup> Daarin liet ik zien dat voor onze prehistorische voorouders de Heilige kwaliteit overal aanwezig was in het landschap dat ze bewoonden, en dat ze op sommige plaatsen de Heilige dimensie intenser ervaarden: die plekken werden de speciaal geselecteerde Heilige plekken, de krachtplaatsen, in hun spirituele beleving. Hoewel we vandaag de dag nog steeds net zo afhankelijk zijn van het omringende landschap als onze voorouders dat waren, lijkt het merendeel van de mensen in de Westerse wereld het oude besef te hebben verloren dat ze ingebed zijn in een Heilig landschap

en ook wat het betekent om er diep verbonden mee te zijn. Duizenden jaren lang hebben mensen hard gevochten in conflicten en oorlogen, vaak in afgelegen gebieden waar ze kennelijk de aanwezigheid van de prachtige landschappen om hen heen niet opmerkten of voelden – en waaraan ze in hun onwetendheid zelfs enorme schade aanrichtten. Helaas gaat dit vandaag de dag nog steeds door. De soldaten hebben zich zo sterk gericht op het vinden en bestrijden van de vijand, dat ze in hun vijandige mindset hun gevoeligheid voor de aanwezigheid en de kracht van het omringende landschap, van de meer-dan-menselijke wereld, blijkbaar hebben geblokkeerd.



**Afrika gezien vanuit de ruimte © NASA**

Uiteraard kunnen we ons nooit helemaal afsluiten voor de aanwezigheid en de kracht van het omringende landschap. Zelfs als

we in een verstedelijkte omgeving leven, in een kleine of grote stad, zijn we er nog steeds in ingebed. Wanneer we de problemen in onze samenleving bespreken, van collectieve economische of politieke tot de meer persoonlijke psychologische problemen, lijken we vaak te vergeten dat deze grotere context ook altijd aanwezig is. Onder alle omstandigheden blijven we ons leven leiden onder de invloed van de aardse cycli van dag en nacht en de seizoenen, en we blijven ons lichaam voeden met water en voedsel. We kunnen niet eens te lang ontsnappen aan de zwaartekracht, zoals is aangetoond door de astronauten die bezoeken hebben gebracht aan de ruimtestations die rond onze planeet cirkelen.

### *Het Moederland en het Vaderland*

Elders heb ik verwezen naar het zeer interessante boek dat Valerie Andrews heeft geschreven over de krachtige relatie tussen mensen en het land waarin ze leven – tussen ons en Moeder Aarde. Maar in het licht van de recente presidentsverkiezingen in de VS, komen haar ideeën bij me terug. Ze heeft in *A Passion for This Earth* betoogd dat we door Haar worden getransformeerd door een voortdurende uitwisseling van energieën. Andrews heeft dit geïllustreerd door te verwijzen naar een verhaal van Laurence Durrell. In één van zijn boeken had hij geschreven over een groep Chinese immigranten die in de jaren veertig naar San Francisco kwamen. Deze groep leek binnen een paar generaties niet meer op de ‘Chinezen van eigen bodem’. Volgens hem was dit niet zozeer gebeurd door gemengde huwelijken, maar door de kracht van het land zelf. Met andere woorden, de immigranten werden grotendeels getransformeerd door gewoon in de context van een ander landschap te leven.<sup>15</sup> Dit is een hele interessante observatie: door de kracht van het lokale landschap had Moeder Aarde zelf voor het integratieproces gezorgd!

Zoals bekend, hebben nieuwe kolonisten een prominente plaats ingenomen in de geschiedenis van de VS. Met uitzondering van de Amerikaanse Indianen bevolking, is het land grotendeels bevolkt

door mensen vanuit het buitenland. Maar helaas is in dit land de kracht van de landschappen, en de manier waarop die het leven en de kijk van mensen diepgaand beïnvloeden, grotendeels genegeerd sinds de Europese kolonisten zich een paar eeuwen geleden in de Nieuwe Wereld vestigden. De kracht van het landschap doet natuurlijk nog steeds zijn werk – zoals bij de bovengenoemde Chinese immigranten –, maar door deze onwetendheid zijn de meeste Europese kolonisten er nooit in geslaagd zich er volledig in te vestigen. Andrews heeft in dit verband opgemerkt: ‘Een deel van het probleem is dat Amerika een natie werd lang voordat het de kans kreeg zichzelf als *land* te kennen.’<sup>16</sup> Amerika als natie is het soort Amerika dat Donald Trump weer groot wilde maken – een natie gebouwd en nog steeds gedomineerd door de ideeën die ooit door de koloniserende ‘white men’ zijn meegebracht. Daarbij is volledig voorbijgegaan aan het feit dat lang voordat de VS als natie ontstond, het een land was geweest – een levend land dat werd bewoond door de inheemse ‘Native Americans’, die het altijd als zodanig hadden gekend.

Hier zien we het verschil tussen het ervaren van het land waarin we wonen als *Vaderland* of als *Moederland*. Alfred Korzybski poneerde in 1931 de beroemde stelling: ‘The map is not the territory’. In dezelfde zin moeten we ons bewust zijn van het feit dat het Vaderland niet het Moederland is, en dat we de twee niet moeten verwarren. Een natie verwijst naar het verbonden voelen met een Vaderland – een abstracte patriarchale idee, die gesymboliseerd wordt door kunstmatige grenzen eromheen, een vlag, een volkslied, en veel instituties om het te beschermen. De instituties van het Vaderland houden zich voornamelijk bezig met maatschappelijke aangelegenheden, waarin de welvaart en het welzijn van mensen centraal staan, en in het bijzonder van een relatief kleine groep van geprivilegerde mensen. Het hangt nauw samen met het idee van particulier grondbezit – dat we in de Westerse wereld al enkele millennia kennen, sinds de opkomst van de eerste stadstaten.

Het land waarnaar Andrews verwijst, is het Moederland, het concrete landschap waarin alle levende wezens, inclusief wijzelf, zijn ingebed; het land dat we niet bezitten, maar dat ons in zekere zin wel bezit. Het is een land waartoe we met ons hele wezen behoren, op een veel intiemere manier dan we ooit tot een Vaderland kunnen behoren. Het Moederland omvat niet alleen de menselijke wereld, maar ook de natuurlijke wereld van planten, dieren, rivieren, luchten, heuvels en bergen – de meer-dan-menselijke wereld. Ze leeft en vernieuwt zichzelf door voortdurende verandering, door de cycli van winter en zomer, van nacht en dag. Het Moederland heeft natuurlijke grenzen, zoals tussen land en zee, maar heeft geen kunstmatig gecreëerde grenzen of grensbewaking.

We mogen nooit vergeten dat vóór de verschuiving naar het patriarchaat en de opkomst van de eerste stadstaten in alle menselijke samenlevingen het land voornamelijk als een Moederland werd beschouwd. Daarom voelden de mensen in deze samenlevingen niet alleen dat ze behoorden tot het landschap in hun directe omgeving, maar voelden ze zich ook al een onderdeel van de grotere Aarde Gemeenschap. Toen ideeën over het Vaderland de manier begonnen te bepalen waarop het land werd ervaren, werd het Moederland daarmee min of meer genegeerd en teruggebracht tot slechts een achtergrond van de wereld van menselijke aangelegenheden. We moeten ons realiseren dat het Vaderland een goede voedingsbodem is voor het gepolariseerde wereldbeeld: de drang tot dualistische strijd met andere menselijke groepen berust op een ontkenning van de aanwezigheid van het Moederland.

### *Het Heilige Landschap als de non-anthropomorfische Godin*

Het Moederland omvatte ook een totaal andere notie van de Heilige dimensie van het leven dan degene die we hebben geërfd van het Judeo-Christelijke erfgoed. Onze verre voorouders waren nog niet bekend met de ‘binnendeurse religies’, maar beleefden een intense vorm van ‘buitendeurse spiritualiteit’. Ze voelden zich volledig

opgenomen in het omringende landschap, omarmd en verzorgd door een gigantische onzichtbare Matrix of Baarmoeder, waarin ze potentieel konden groeien tot volwassenheid. Daarom is het oudste spirituele erfgoed van onze voorouders een Godinnenerfgoed geweest; en we moeten daarbij onderkennen dat in dit erfgoed de Godin oorspronkelijk nog niet menselijk was vormgegeven, nog non-antropomorf was.



**Azië gezien vanuit de ruimte © NASA**

Als we aan God denken, hebben we de neiging om deze godheid in mannelijke vorm af te beelden, en als we aan een Godin denken, suggereert de naam meestal een vrouwelijke vorm. En inderdaad, als we de mythen raadplegen waarin een Godin een centrale rol speelt of een bezoek brengen aan een archeologisch museum en Godinnebeeldjes en –standbeelden bekijken, dan zien we dat de

Godin meestal wordt voorgesteld door een vrouwenfiguur. Met andere woorden, de Goden zien eruit als mensen, hebben een menselijke vorm: ze zijn antropomorf. Welnu, mijn onderzoek en persoonlijke ervaring hebben me ervan overtuigd dat de Godin oorspronkelijk een non-antropomorfe aanwezigheid was – en in wezen nog steeds is. En dit heeft alles te maken met de ervaring van ‘buitendeurse spiritualiteit’ en de aard van het Heilige Landschap – het grote, onmetelijke lichaam dat overal om ons heen aanwezig is en waar ons eigen kleinere lichaam deel van uitmaakt.<sup>17</sup>

We zouden kunnen zeggen – de Bijbel parafraserend – : ‘In den Beginne was het Landschap’, maar we zouden het zelfs kunnen specificeren als ‘In den Beginne was Zij het Heilige Landschap’. Ze was één met het hele omringende landschap waarin de mensen leefden – een geheel met een zichtbare en onzichtbare dimensie dat altijd cyclisch in beweging was: van nacht naar dag naar nacht, van winter naar zomer naar winter, enzovoorts. In tegenstelling tot wetenschappers die tegenwoordig de natuurlijke wereld of specifieke kenmerken ervan bestuderen, konden onze vroege voorouders zichzelf niet buiten het Heilige Landschap projecteren, om het van buitenaf te observeren.

In een boek van Wendy Garling over de invloed van het (heilige) vrouwelijke in het leven van de Boeddha, kwam ik de volgende beschrijving tegen van de non-antropomorfe essentie van het Godinnenerfgoed: ‘ De term godin verwijst in deze contexten over het algemeen naar *yakshis*, of vrouwelijke beschermgeesten die de natuurlijke wereld bewonen volgens dit oude, op met de aarde verbonden volk. Yakshi's waren het nauwst verbonden met bomen en bossen, hoewel ze in een willekeurig aantal omgevingen kunnen voorkomen, inclusief rivieren, meren, bergen, crematieplaatsen, heiligdommen en menselijke woningen.’<sup>18</sup> Deze Godinverering door het landschap, en specifieke kenmerken daarvan, moet lang hebben geduurd voordat de verbeelding werd aangevuurd om de Godin in menselijke gedaante voor te gaan stellen. Alhoewel in het

Paleolithicum al Godinnenbeeldjes werden gemaakt, verdween daarmee niet haar non-anthropomorfe aanwezigheid in de natuurlijke wereld. In de Keltische cultuur van het prehistorische Europa werd tot de komst van de Romeinen de Godin nog steeds in de natuurlijke wereld ervaren als een non-anthropomorfische aanwezigheid. In essentie is Ze altijd één met haar schepping geweest.

Anne Baring en Jules Cashford hebben aangegeven dat er binnen het Godinnenerfgoed ruimte is voor zowel het vrouwelijke als het mannelijke: de Goden zijn er ook in opgenomen. De Godin werd geïdentificeerd met *zoe* en de God met *bios*. *Zoe* verwees naar het tijdloze geheel van de bezielde natuur, die alle levenscycli omvat, de onzichtbare en tijdloze Wereldziel, en *bios* verwees naar haar manifestaties in de wereld van de tijd. De Goden waren, evenals de granen en de vruchten, deze tijdelijke manifestaties, geboren uit de Baarmoeder van de Godin.<sup>19</sup> Het Godinnenerfgoed bestond dus uit een immateriële, onzichtbare dimensie en een zichtbare, tastbare: de materieel gemanifesteerde natuurlijke wereld. Claudio Naranjo heeft deze dubbele Godinnen-kwaliteit ook benadrukt: ‘Sinds de verre oudheid lijkt de Godin zowel de natuur als meer dan de natuur te hebben gepersonifieerd, iets dat ook de zichtbare wereld overstijgt. Door Haar associatie met de maan, met haar maandelijkse cyclus van uitzetting en samentrekking, leek Ze niet alleen de menstruatiecycclus en de cyclus van seizoensgebonden regeneratie van de plantenwereld te weerspiegelen, maar ook het mysterie van het permanente voorbij aan transformatie: dat wil zeggen, voorbij aan de cyclus van leven en dood.’<sup>20</sup>

We kunnen ons eigenlijk afvragen of de term *antropomorfisme* de juiste term is met betrekking tot het Godinnenerfgoed. Elisabet Sahtouris verwerpt de kritiek van wetenschappers dat het vertegenwoordigen van de natuur door een Godinnenfiguur een vorm van antropomorfisme is, van projectie van menselijke beelden op de natuurlijke wereld. Haar antwoord is dat de manier waarop wetenschappers de wereld in mechanische termen begrijpen, in feite



een extreme, tweedehandse vorm van antropomorfisme is die ze *mechanomorfisme* heeft genoemd, omdat mechanismen door mensen worden geproduceerd.<sup>21</sup> Door planeet aarde als een Godin te beschouwen, drukt men volgens haar de belangrijke realiteit uit dat we hier te maken hebben met een levend wezen – een groter levend wezen waarvan wij als mensen deel uitmaken, op dezelfde manier als onze eigen cellen deel uitmaken van ons wezen. In dit opzicht heeft Stephen Harrod Buhner het volgende opgemerkt: ‘Gaia als concept confronteert onmiddellijk het idee van mensen als afstandelijke waarnemers, als onafhankelijke geesten, en het verbindt ons onmiddellijk persoonlijk met een gevoel van de wereld. Als iets eenmaal gepersonifieerd is – Vrouwen, Planten, Joden, Dolfijnen, Zwarten, Bergen of Bacteriën – is het moeilijker om het als een ding te behandelen.’<sup>22</sup>

Dieter Duhm heeft in zijn boek *The Sacred Matrix* betoogd dat we niet antropomorf moeten denken, ‘dat we levensprocessen die we kennen van mensen niet moeten projecteren op andere levende wezens en vooral niet op ‘dode’ materie.’ Hij is ervan overtuigd dat de rollen eigenlijk andersom zijn: we moeten begrijpen dat we *kosmomorfe* wezens zijn, ‘dat dezelfde levensbewegingen in ons op een analoge manier voorkomen zoals ze dat doen in alle andere dingen in het universum. Wij zijn – net als de oceanen, de rotsen, de planten en de dieren – een onderdeel van een ‘holomovement’ die alles omvat en doordringt wat er bestaat in een oneindige ladder van schalen en energieniveaus.’<sup>23</sup> Omdat we voornamelijk deel uitmaken van het leven van Moeder Aarde, zouden we ook kunnen zeggen dat we *geomorfe* wezens zijn: eerst was er het alomvattende bewustzijn, waren er cyclische processen, geslachten, enzovoorts, en uiteindelijk werden wij – net als alle andere levende wezens – gevormd in de matrix van de bestaande aardse patronen. Het was niet God die ons naar Zijn beeld heeft geschapen, zoals de Bijbel ons heeft verteld, maar Moeder Aarde die ons naar Haar beeld heeft geschapen. Dit

verklaart mede de enorme invloed die het omringende landschap op ons heeft.

Het is interessant om op te merken dat na de opkomst van de Reformatie in de Westerse wereld de publieke aandacht weer op het landschap werd gevestigd. Toen de Protestante autoriteiten de aanbidding van de Katholieke Heiligen in de 16e eeuw hadden afgewezen als valse afgoderij en de gelovigen inspireerden tot golven van geweld tegen de beelden van de Heiligen, waren er nog maar weinig manieren om hun verering tot uitdrukking te brengen: één was via het medium muziek (bijv. Bach) en een andere was via het landschap. Het duurde een paar eeuwen voordat in de Romantiek schilders, dichters en reizigers de kracht van het landschap herontdekten. Schilders kozen ervoor om indrukwekkende landschappen buiten te schilderen (zoals Constable, Turner), dichters (zoals Wordsworth) schreven lyrisch over de schoonheid en mysterieuze kracht van het landschap en reizigers werden gedreven om bepaalde landschappen te bezoeken, zoals de spectaculaire bergstreken van de Alpen.

Helaas heeft dit nog niet geleid tot een wijdverbreide terugkeer van de Heilige Landschap ervaring: het bleef beperkt tot een relatief kleine groep welgestelde – meestal mannelijke – romantici, die wel een vrij groot publiek bereikten maar in dit opzicht geen wezenlijke collectieve verandering konden genereren. In onze tijd confronteert de ecologische crisis ons met het feit dat we er nog niet zijn en dat er nog iets moet gebeuren om collectief de Heilige kwaliteit van het landschap te herontdekken. Dat iets wat nog moet gebeuren is een radicale verandering in ons bewustzijn.

### *Bewuste natuur*

Voor onze verre voorouders leefde het Heilige Landschap niet alleen, maar het was zich ook bewust van onze aanwezigheid erin: volgens hen bestond er altijd een wederkerige relatie tussen het landschap en de mensen die in de context daarvan leefden. De overtuiging van

onze voorouders dat het landschap zich bewust is van onze menselijke aanwezigheid, heeft kunnen overleven in de cultuur van nog levende inheemse volkeren. David Abram schreef er in zijn boek *The Spell of the Sensuous* het volgende over: ‘Inheemse volkeren hebben de neiging de zichtbare entiteiten om hen heen – de rotsen, personen, bladeren – te beschouwen als kristalliseringen van bewustzijn, terwijl het onzichtbare medium tussen dergelijke entiteiten wordt ervaren als wat Westerlingen ‘het onbewuste’ zouden noemen, het creatieve maar ongeziene rijk waaruit dergelijke bewuste vormen voortkomen.’<sup>24</sup> Het creatieve maar ongeziene rijk is de gigantische onzichtbare Matrix of Baarmoeder, waar ik eerder over heb gesproken.

Abram voerde elders in hetzelfde boek aan dat er oorspronkelijk, vóór de opkomst van het geschreven woord, een ‘wederkerige perceptie’ bestond – een idee dat hij heeft geleend van de Franse filosoof Maurice Merleau-Ponty – tussen het volk en de meer-dan-menselijke wereld om hen heen. Ze ‘lazen’ het landschap om hen heen als een boek en luisterden naar de stemmen ervan. Nadat we leerden schrijven en boeken lezen, verloren we dit vermogen om het landschap te lezen: ‘Pas toen de geschreven tekst begon te spreken, begonnen de stemmen van het bos en van de rivier te vervagen. Toen zou de taal pas de oude associatie met de onzichtbare adem losmaken, de geest zich losmaken van de wind, de psyche zich losmaken van de zich verbeeldende lucht. De lucht, ooit het medium om uitwisseling uit te drukken, zou een steeds leger en onopgemerkt fenomeen worden, verdrongen door het nieuwe medium van het geschreven woord.’<sup>25</sup>

De mondelinge inheemse culturen over de hele wereld slaagden erin om dit vermogen om de natuurlijke wereld te lezen, deze wederzijdse perceptie, levend te houden, zoals ook is waargenomen door de voormalige ecologische activist Paul Kingsnorth in zijn boek *Savage Gods*. Hij stelt dat volgens deze culturen: ‘Het veld gevuld is met taal. Alles spreekt tegen al het andere. (...) De hele natuur is taal

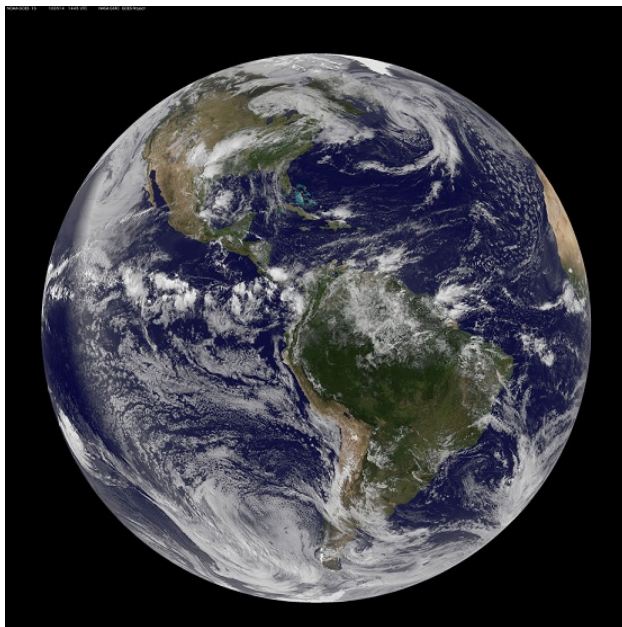
– maar niets ervan is opgeschreven.’<sup>26</sup> Als jonge man had Kingsnorth een buitengewone ervaring tijdens zijn verblijf onder de Lani-stam in Nieuw-Guinea. Toen hij enkele mannen van de stam vergezelde tijdens een boswandeling, ervaarde hij dat ze stopten en een danklied zongen dat naar het bos was gericht. Hij zegt dat hij dit lied in een hem onbekende taal twintig jaar met zich meedroeg ‘totdat ik er echt klaar voor was om het te horen’<sup>27</sup>

De Amerikaanse milieubioloog Robin Wall Kimmerer heeft ook betoogd dat er een wederkerige relatie tussen mens en natuurlijke omgeving centraal stond in het wereldbeeld van onze voorouders, en nog steeds staat bij levende inheemse volkeren. Zoals haar vriendin de schrijfster Elisabeth Gilbert in haar boek *Big Magic* vermeldt, probeert Kimmerer haar studenten altijd bewust te maken van deze wederkerigheid, door hen eerst te vragen: ‘Houd je van de natuur?’ Als ze allemaal hun hand opsteken, stelt ze een tweede vraag: ‘Geloof je dat van haar kant de natuur van jou houdt?’ En alle handen gaan weer naar beneden. Gilbert legt uit: ‘Deze serieuze jonge wereldredders geloven oprecht dat de levende aarde onverschillig voor hen is.’ (...) ‘Onze voorouders werkten altijd met het gevoel in een wederzijdse emotionele relatie te staan met hun fysieke omgeving. Of ze nu het gevoel hadden dat ze door Moeder Natuur werden beloond of door haar werden gestraft, ze waren in ieder geval constant met haar *in gesprek*. Robin gelooft dat moderne mensen dat gevoel van gesprek zijn kwijtgeraakt – dat besef van de aarde die met *ons* communiceert net zo goed als wij met *haar* communiceren.’ Door de vragen aan haar studenten te stellen, laat Kimmerer hun zien dat ‘voordat ze deze studenten kan lesgeven om de wereld te genezen, ze hen moet leren hoe *ze hun ideeën over zichzelf in de wereld kunnen genezen*.’<sup>28</sup>

### *Grondbezit en de gift economie*

Een element waar we het nog niet over gehad hebben, maar wel heel belangrijk is binnen de context van de Aarde Gemeenschap, is de

manier waarop we denken over grondbezit. Het idee van privébezit van grond is nauw verbonden met de ontwikkeling van de Westerse wereld, van de eerste kleinschalige opkomst ongeveer 6000 jaar geleden tot de planetaire schaal van vandaag. Geleidelijk aan hebben we steeds meer uit het oog verloren dat particulier grondbezit niet de enige manier is om met het land om te gaan. Pas nadat de Europese kolonisten werden geconfronteerd met de inheemse bevolking in ‘de Nieuwe Wereld’, werd de Westerse mens er weer aan herinnerd dat er een heel andere en veel oudere manier is om zich tot het land te verhouden, zoals dat ook het geval was geweest onder onze prehistorische voorouders. Maar het duurde een paar eeuwen om het als zodanig te herkennen en zelfs nog langer om de volledige betekenis ervan te begrijpen.



**Amerika gezien vanuit de ruimte © NASA**

Ik verwijs hier natuurlijk naar het gevoel van verbondenheid met het Moederland dat ik eerder heb besproken. Dit gevoel van verbondenheid betekent dat het land alleen zichzelf kan bezitten en dat we ons leven volledig ingebed en afhankelijk van dat grotere lichaam leiden; dat het land dat nooit kan worden gekocht en verkocht. In dit gevoel van verbondenheid zijn *invasie* en *diefstal* wezenvreemde begrippen. Zoals gezegd was het Moederland een bewust, levend wezen met wie we een wederkerige relatie hadden: Ze was zowel een gegeven dat allang bestond voordat we ons erin gingen vestigen, als een gever van giften waarvoor we een diepe eerbied en dankbaarheid voelden. Het levende land was een onlosmakelijk onderdeel van de gift economie – het soort economie dat voorafging aan de markteconomie waarmee we tegenwoordig allemaal bekend zijn. Deze gift economie heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van de oude Aarde Gemeenschap, en het moet weer een belangrijke rol spelen in de nieuw opkomende Aarde Gemeenschap. Dit betekent dat het idee van privébezit zelf, van het particulier bezit van percelen grond waarop we de markteconomie hebben gebouwd, grondig onder de loep genomen moet worden.

Over het belang van de gift economie is veel geschreven, van Marcel Mauss aan het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw tot recentelijk door onderzoekers als Genevieve Vaughan, Lewis Hyde en Charles Eisenstein.<sup>29</sup> Robin Wall Kimmerer heeft de gift ook centraal gesteld in haar schrijven en lesgeven. Ze heeft aangetoond dat een gift economie niet iets uit het verre verleden is, maar dat het geven van giften nog steeds een basiskwaliteit van de natuurlijke wereld is. Net als al haar voorgangers die over het gift geven hebben geschreven, heeft ze benadrukt dat we nooit de eigenaar mogen worden van een gift: ‘We worden elke dag overladen met giften, maar die zijn niet bedoeld om te houden. Hun leven ligt in hun beweging, in het inademen en uitademen van onze gedeelde adem. Ons werk en onze vreugde is om de gift door te geven en erop te vertrouwen dat wat we uitzetten in het universum altijd terug zal komen.’<sup>30</sup> Met betrekking

tot de Amerikaanse context ontdekte ze voor zichzelf dat naarmate ze steeds meer het belang begon te begrijpen van de aarde als een gever van giften, ze ook begon te beseffen dat nationalistische gevoelens in de VS helemaal geen verband houden met het eigenlijke land: ‘Toen ik de giften van de aarde begon te begrijpen, kon ik niet begrijpen hoe’ liefde voor het land’ de erkenning van het eigenlijke land zelf kon weglaten.’<sup>31</sup> Met andere woorden, deze ‘liefde voor het land’ gaat helemaal over het Vaderland, waarin het grondbezit en de landsgrenzen erg belangrijk zijn; en waardoor ook ons contact met het levende landschap is verminderd, ons gevoel ingebed te zijn in de meer-dan-menselijke wereld. Het begrijpen van de aarde als een gever van giften betekent het omringende landschap ervaren als het Moederland; het betekent de aarde gelijkstellen met Moeder Aarde. Door met Haar te harmoniseren vanuit ons hart en hara centrum – en door ons kleine organisme te ervaren als een onlosmakelijk deel van Haar grotere organisme – weten we weer dat we net als Zij primair gevers van giften zijn.

### *De heropleving van de Aarde Gemeenschap*

Zoals gezegd, hebben in het eigenlijke grondgebied, in het Moederland, de kunstmatige landsgrenzen geen betekenis: we zijn lid van de Aarde Gemeenschap. Schrijvers zoals Thomas Berry, Joanna Macy en David Korten hebben aangetoond dat, ondanks de terugval in polarisering en populisme die we hierboven hebben besproken, er overal ter wereld tekenen zijn dat we op weg zijn om allemaal leden te worden van de Aarde Gemeenschap.<sup>32</sup> Ze erkennen dat dit niet iets volkomen nieuws is, maar meer een soort heropleving, aangezien veel inspiratie ervoor wordt gevonden in inheemse culturen. De Nieuw-Zeelandse filosoof in geografie Amba Sepie heeft er in haar zeer interessante proefschrift *Tracing the Motherline* op gewezen dat er twee processen zijn die moeten worden geactiveerd en voltooid om het ‘verwesterde wereldbeeld’ te transformeren en om de Aarde Gemeenschap tot een realiteit te

maken: *decolonization* en *re-indigenization*, ofwel dekolonisatie en herindigenisatie.<sup>33</sup>

Het verhaal van de kolonisatie van de wereld door Europese kolonisten sinds de eerste Europeanen die naar ‘de Nieuwe Wereld’ overstaken, is bekend: veel boeken en artikelen zijn erover geschreven. Het hierboven aangehaalde inzicht van Valerie Andrews dat de VS een natie was voordat het een land was, is niet beperkt gebleven tot de VS en weerspiegelt de realiteit van het kolonisatieproces over de hele wereld. De kolonisten hadden een blauwdruk meegenomen van waar ze vandaan kwamen – met daarin ideeën over geschiedenis, religie, privébezit, enzovoort – en hebben deze als een kaart geprojecteerd op het territorium waar ze zich vestigden. Met enkele uitzonderingen op de regel, sloegen de meesten van hen geen acht op het eigenlijke territorium, het omringende landschap waarin ze zich hadden gevestigd, niet op de kracht ervan en ook niet op de inheemse volkeren die een rijke traditie hadden opgebouwd met betrekking tot het leven in de context van het lokale landschap. Ze vonden het genoeg om hun eigen wereldbeeld in de nieuwe omgeving te introduceren zonder het inheemse wereldbeeld serieus te nemen. Op die basis begonnen ze de nieuwe naties op te bouwen. En pas in onze tijd, na een paar eeuwen, beginnen we eindelijk te beseffen dat we niet alleen zijn vergeten werkelijk kennis te maken met het levende land zelf, het landschap: maar door de Westerse blauwdruk erop te projecteren met o.a. ideeën over privébezit is er ook veel schade aan toegebracht die we nog steeds moeten herstellen.

Dit is waar het proces van herindigenisatie, waar Sepie het in haar proefschrift over heeft, om de hoek komt kijken. Volgens haar hebben ‘verwesterde’ mensen hun inheemse wortels verloren, en om zichzelf een toekomst te bieden, moeten ze hun wereldbeeld ‘herindigeniseren’, opnieuw inheems maken. Om hiervoor inspiratie op te doen kan er ongelofelijk veel wijsheid worden geraadpleegd die de *Earth Elders* aan ons hebben doorgegeven. Ze haalt veel



voorbeelden aan, waaruit blijkt dat inheemse culturen over de hele wereld soortgelijke ideeën koesteren over hun relatie met het land. Belangrijk is dat inheems zijn – of autochtoon – niet een eigenschap is die noodzakelijkerwijs verbonden moet zijn met de plaats waar we geboren zijn, maar ook verworven kan worden door nieuwe bewoners, door immigranten. Zoals Robin Wall Kimmerer in dit verband heeft gezegd: ‘Voor ons allemaal betekent inheems worden op een plek leven alsof de toekomst van je kinderen ertoe doet, voor het land zorgen alsof ons leven, zowel materieel als geestelijk, ervan afhangt.’<sup>34</sup> Ze heeft er ook op gewezen dat in het inheemse wereldbeeld een plek altijd een *animated place* is, een bezielde plek, waarin alles – mensen, dieren, planten, rivieren, bergen, enzovoort – bewustzijn bezit. Om inheems te worden, om ons echt thuis te gaan voelen, moeten we daarom in *communion* zijn met alle inwoners: ‘we moeten de taal ervan leren spreken’ en ‘de grammatica van *animacy* leren’. Met andere woorden: in het inheemse wereldbeeld is een landschap altijd een bezield landschap, een plek waarin alles en iedereen wederzijds met elkaar communiceert, een Heilig Landschap.

Natuurlijk hadden we de Earth Elders eigenlijk lang geleden al serieus moeten nemen, waardoor we veel schade hadden kunnen voorkomen. Maar aangezien we toen nog werden gedreven door de koloniale mentaliteit, is het niet zo vreemd dat we hun boodschap niet konden horen. Maar nu kunnen we dat wel! We kunnen ons wereldbeeld en gedrag dekoloniseren en herindigeniseren. En in feite hebben we geen andere alternatief, als we serieus willen zijn om de moderne Westerse wereld om te vormen tot een duurzame wereld, met toekomst. Het omringende landschap opnieuw ervaren als een potentieel Heilig Landschap is het een absolute vereiste om het gepolariseerde wereldbeeld te kunnen ontcrachten en ons opnieuw open te stellen voor een mondiaal wereldbeeld – waarvan de nadruk tegelijkertijd ligt op het verbeteren van de kwaliteit van leven in onze

lokale omgeving en een op planetair niveau. Dit is waar lid worden en lid zijn van de Aarde Gemeenschap om draait.

### *Thuiskomen*

Tegen mensen die denken dat de Aarde Gemeenschap een nogal onrealistisch concept is, een soort utopie die ver verwijderd is van de realiteit, kan ik zeggen: het is wat de astronauten hebben gezien toen ze vanuit de ruimte naar Moeder Aarde keken. We kunnen allemaal kijken naar de vele foto's die ze tijdens hun reizen hebben gemaakt: foto's van een prachtige wereld met alleen natuurlijke, vloeiende grenzen, een groot harmonieus geheel, een gebalanceerd lichaam, ons thuis. En net als bij ons eigen lichaam: wie kan aan de buitenkant zien dat het niet van binnenuit wordt aangedreven door een levende geest?

De geesten van de astronauten werden permanent getransformeerd door de beeld van onze planeet als een levend organisme met alleen maar natuurlijke grenzen. Zij namen hun nieuwe visie mee toen zij afdaalden naar hun bestaan op aarde en bleven die toepassen in hun dagelijkse leven. De Nederlandse astronaut André Kuipers heeft er in dit opzicht op gewezen dat er een universeel verlangen bestaat om verbinding te ervaren met waar je vandaan komt en waar je behoort: 'En in ons geval is dat de aarde. In de ruimte kom je er dus achter dat wij mensen bij uitstek aardbewoners zijn! Paradoxaal genoeg voel ik me dus nog meer verbonden met de aarde als ik er even niet ben. Zodra ik geland ben zoek ik de geur, de geluiden, en de schoonheid van de natuur, zodat ik thuiskom – op deze planeet en in mezelf.'<sup>35</sup>

Kuipers en de andere astronauten belichamen de wijsheid van de beroemde regels van T.S. Eliot:

*We shall not cease from exploration  
And the end of our exploring  
Will be to arrive where we started*

*And know the place for the first time* <sup>36</sup>

Laten we in hun voetsporen treden! Laten we bewust worden van het feit dat, zoals Duane Elgin het heeft gesteld, ‘wie we zijn direct afhankelijk is van waar we zijn’.<sup>37</sup> Laten we, zoals Charles Eisenstein heeft betoogd, ons collectief bewegen in de richting van ‘de mooiere wereld waarvan onze harten weten dat die mogelijk is’, een wereld zonder onnodige polarisering!<sup>38</sup>

Leiden, december 2020



**De kust van Devon, Engeland, vlakbij Dawlish (eigen foto)**

## Noten

---

<sup>1</sup> Deze song komt van het album *Celebration*, Bronze Records, 1980. Na 40 jaar is dit album van Sally Oldfield, een zus van de veel beroemdere Mike Oldfield, nog steeds zeer de moeite waard om naar te luisteren. De woorden zijn nog steeds relevant vandaag, en haar stem is ontzettend mooi. Luister ernaar op YouTube!

<sup>2</sup> See: <https://leidenlawblog.nl/articles/an-old-dying-empire-versus-a-rising-earth-community>

- 
- <sup>3</sup> Deepak Chopra, *Metahuman. Unleashing your Infinite Potential*, Penguin, 2020, p.59-60.
- <sup>4</sup> Zie in dit verband: Steve Taylor, *The Fall. The Insanity of the Ego in Human History and the Dawning of a New Era*, O Books, 2005.
- <sup>5</sup> Zie de website van Charles Eisenstein voor informatieve over zijn boeken, artikelen, lezingen, interviews, enzovoorts: <https://charleseisenstein.org>. Eisenstein deelt al zijn denken openlijk op zijn website, inclusief de inhoud van zijn boeken.
- <sup>6</sup> Joseph Chilton Pearce, *The Heart-Mind Matrix. How the Heart Can Teach the Mind New Ways to Think*, Inner Traditions, 2012; Joseph Chilton Pearce, *The Biology of Transcendence. A Blueprint of the Human Spirit*, Park Street Press, 2004.
- <sup>7</sup> Ik heb de term ‘gedachten geklets’ (‘thought chatter’) geleend van Steve Taylor: Steve Taylor, *Back to Sanity. Healing the Madness of our Minds*, Hay House, 2012.
- <sup>8</sup> Froukje Jansen en Annick de Witt, *Duurzaamheid van binnenuit. Hoe een nieuw, bruisend bewustzijn de wereld verandert*, Prometheus/Bert Bakker, 2015, p. 136.
- <sup>9</sup> Aangehaald in: Deepak Chopra, *Metahuman. Unleashing your Infinite Potential*, Penguin, 2020, p. 194.
- <sup>10</sup> Bruce Lipton, *The Biology of Belief. Unleashing the Power of Consciousness, Matter and Miracles*, Mountain of Love/Elite Books, 2005.
- <sup>11</sup> Bijvoorbeeld: Brené Brown, *Daring Greatly. How the Courage to be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent and Lead*, Penguin Life, 2015; Brené Brown, *The Gifts of Imperfection. Let Go of Who You Think You’re Supposed to Be and Embrace Who You Are*, Hazelden Publishing, 2010; Brené Brown, *dare to lead. Brave work. Tough conversations. Whole hearts*, Random House, 2018.
- <sup>12</sup> Arthur Koestler, *De menselijke tweespalt*, Van Gorcum, 1981.
- <sup>13</sup> Hilary Hart (editor), *The Unknown She. Eight Faces of an Emerging Consciousness*, The Golden Sufi Center, 2004. P. 177-178.
- <sup>14</sup> Dit artikel kan worden gedownload van mijn website: <https://www.wimbonis.nl/over-deze-website/artikelen/>
- <sup>15</sup> Valerie Andrews, *A Passion for This Earth. Exploring a New Partnership of Man, Woman & Nature*, HarperSanFrancisco, 1990, p. 4-5.
- <sup>16</sup> Valerie Andrews, *A Passion for This Earth. Exploring a New Partnership of Man, Woman & Nature*, HarperSanFrancisco, 1990, p. 20.
- <sup>17</sup> Voor meer over buitendeurse spiritualiteit, binnendeurse religies en de non-antropomorfe oorsprong van het Godinnenerfgoed, zie mijn artikel *De herontdekking van het landschap*, dat gedownload kan worden van mijn website.
- <sup>18</sup> Wendy Garling, *Stars at Dawn. Forgotten Stories of Women in the Buddha’s Life*, Shambala, 2016, p. 12-13.
- <sup>19</sup> Anne Baring and Jules Cashford, *The Myth of the Goddess. Evolution of an Image*, Penguin, 1991.
- <sup>20</sup> Claudio Naranjo, *Healing Civilization*, Rose Press/Gateway books and tapes, 2010, p. 36.
- <sup>21</sup> Elisabet Sahtouris, *Gaia danst! De weg van chaos naar kosmos*, Uitgeverij Kosmos, 1990, p. 27.

- 
- <sup>22</sup> Stephen Harrod Buhner, *Plant Intelligence and the Imaginal Realm. Beyond the Door of Perception into the Dreaming of Earth*, Bear & Company, 2014, p. 151.
- <sup>23</sup> Dieter Duhm, *The Sacred Matrix. From the Matrix of Violence to the Matrix of Life. The Foundation for a New Civilizations*, Verlag Meiga, 2007, p. 47.
- <sup>24</sup> David Abram, *The Spell of the Sensuous. Perception and Language in a More-Than-Human World*, Vintage Books, 1997, p. 227
- <sup>25</sup> David Abram, *The Spell of the Sensuous. Perception and Language in a More-Than-Human World*, Vintage Books, 1997, p. 254.
- <sup>26</sup> Paul Kingsnorth, *Savage Gods*, Little Toller, 2019, p. 123.
- <sup>27</sup> Paul Kingsnorth, *Savage Gods*, Little Toller, 2019, p. 22-23
- <sup>28</sup> Elisabeth Gilbert, *Big Magic, Creative Living Beyond Fear*, Bloomsbury, 2016, p. 201-203.
- <sup>29</sup> Marcel Mauss, *The Gift – the Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, Routledge, 1990 (original publication. 1923/24). Lewis Hyde, *The Gift. Imagination and the Erotic Life of Property*, Vintage Books, 1983; Genevieve Vaughn, *For-Giving. A Feminist Criticism of Exchange*, Plain View Press, 1997; Genevieve Vaughn, *Homo Donans. For a Maternal Economy*, Vanda ePublishing, 2016; Charles Eisenstein, *Sacred Economics, Money, Gift & Society in an Age of Transition*, North Atlantic Books, 2011.
- <sup>30</sup> Robin Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass. Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge, and the Teachings of Plants*, Milkweed editions, 2013, p. 104.
- <sup>31</sup> Robin Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass. Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge, and the Teachings of Plants*, Milkweed editions, 2013, p. 112.
- <sup>32</sup> Thomas Berry, *The Dream of the Earth*, Sierra Books Club, 1990; Thomas Berry, *The Great Work*, Random House, 2000; Joanna Macy and Chris Johnstone, *Active Hope. How to Face the Mess without Going Crazy*, New World Library 2012; David C.Korten, *The Great Turning. From Empire to Earth Community*, Berrett-Koehler Publishers, 2006. Ik dank veel aan deze schrijvers: zij zijn een onophoudelijke bron van inspiratie voor mij geweest.
- <sup>33</sup> Amba Jessica Sepie, *Tracing the Motherline. Earth Elders, Decolonising Worldview, and Planetary Futurity*, Doctoral Thesis, College of Science, University of Canterbury, Christchurch, New Zealand, 2018. Dit proefschrift kan worden gedownload van het Internet.
- <sup>34</sup> Robin Wall Kimmerer, *Braiding Sweetgrass. Indigenous Wisdom, Scientific Knowledge, and the Teachings of Plants*, Milkweed editions, 2013, p. 9.
- <sup>35</sup> Froukje Jansen en Annick de Witt, *Duurzaamheid van binnenuit. Hoe een nieuw, bruisend bewustzijn de wereld verandert*, Prometheus/Bert Bakker, 2015, p. 8.
- <sup>36</sup> Uit: T.S. Eliot, 'Little Gidding', *Four Quartets*, oorspronkelijk gepubliceerd in 1941.
- <sup>37</sup> Duane Elgin, *Het Levende Universum. Waar zijn we? Wie zijn we? Waar gaan we naar toe?*, Ankh Hermes, 2010.
- <sup>38</sup> Charles Eisenstein, *The More Beautiful World Our Hearts Know is Possible*, North Atlantic Books, 2013. De subtitel van dit artikel is natuurlijk ook door hem geïnspireerd.